

Yarının Kùltürü Araştırma Raporu 6

Terörden Siyasete: Ethem Ruhi'nin "*Balkan*" Hikâyesi

Aralık 2025

Hazırlayan: Sinem Arslan

yarininkulturu.org

Türkiye, 21. yüzyılın ilk çeyreğini tamamlamak üzereyken birtakım bunalımlara şahit olmaktadır. Bunları aşmak için gerekli olan araçlar ise dönemimizin koşulları gereği kısıtlanmıştır. Diğer bir deyişle, popülizm çağından nasibini alan Türkiye, her ne kadar küresel ve teknolojik gelişmelerin avantajlarına sahip olsa da bir bunalımdan diğerine sürüklenirken ulusal kriz içerisine girmiştir. Türkiye’de böyle bir krizin geçmişte daha ağır şartlarda yaşandığını göz önüne aldığımızda bu bunalımların önüne geçme çabasının önemi anlaşılacaktır. Çünkü yüz yıl önce Cumhuriyet Türkiye’si de devraldığı sorunları 19. ve 20. yüzyılın en güncel ve akılcı yöntemlerini tercih ederek çözmüştür. Bu noktada hatırlatılması gereken en önemli detay, Cumhuriyet Türkiye’sinin en büyük talihinin, neredeyse her türlü probleme çözüm önerisi sunan eser ve düşüncelere sahip olmasıdır. Bugünkü Türkiye’de ise bireyler ideolojik kamplaşmanın esiri olarak günlük politika girdabına sürüklendiği için başlıca sorunlar hep anlık değerlendirilmektedir. Sonuç olarak, bunalımların sürekliliğini yaratan sorunların ağır olması bireyleri gaflete düşürerek atalete sürüklemiştir.

Bugün 21. yüzyılın ikinci çeyreğine hazır olmamız için binmemiz gereken treni belki de çoktan kaçırdık. Sorunların ağırlaştırdığı bunalımların önüne geçilmesi, bu mümkün değilse bile bir nebze dindirilmesi gerekmektedir. Burada da güncel ve akılcı düşüncelere ihtiyaç vardır. Tıpkı yüz elli yıl önce Gasprinski İsmail’in yaptığı gibi, Türkçe konuşan insanların birbiriyle iletişime geçmesi, fikirlerini tartışması ve buradan da özgün düşüncelerin doğması gerekmektedir. *Yarının Kültürü*’nde tartışması tamamlanmış bir düşünce demetiyle ‘bugünü miras edebilmeyi’ amaçlıyoruz. Bu amaçla çıktığımız yolda, mevcut toplumumuza sağlıklı bir şekilde yaklaşabilmeyi umuyoruz. Zira düşünce insanının dahi, ideolojik kamplaşma ortamında, herhangi bir tarafın kolayca askeri olabildiği bu zamanda, düşünce kısırlığına mahal vermemeyi ilke edinen *Yarının Kültürü*, Türk kültürüne ve Türkiye’nin yarınlarına bir katkı olacaktır.

© *Yarının Kültürü*

Rapor No: 6

Genel Yayın Yönetmeni: Muratcan Zorcu

Editör: Nazlı Esen Albayrak

Hazırlayan: Sinem Arslan

Tasarım: *Yarının Kültürü* ekibi.

Terörden Siyasete: Ethem Ruhi'nin "Balkan" Hikâyesi

İçindekiler

1. Giriş	5
2. Kınından Çıkan Kalem	7
3. Hayal Kırıklığının Yeni Adresi: Bulgaristan	8
4. Bulgaristan Türkleri'ni "Cem" Ettirmenin Erken Bir Teşebbüsü	10
5. Yıldız'daki Baykuş Devrilince	11
6. İdam Sehпасından Meclise	12
7. Son Perde: Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi	13
Kaynaklar	15

1. Giriş

“Her yer karanlık pür nûr o mevki
Mağrib mi yoksa makber mi ya Rab”

Abdülhak Hamid’in Beyrut’ta veremden vefat eden eşi Fatma Hanım’a ithafen 1886 yılında kaleme aldığı *Makber* adlı mersiye bilirsiniz. Hamid, eşinin kaybıyla öylesine derinden sarsılmıştır ki zaman ve mekân mefhumunu yitirir; kendini Mağripte, Kuzey Afrika’nın batısında değil, mezarın dibinde hisseder. Oysa kuvvetli bir aşkı kaybetmenin yürekte bıraktığı sızıyla efkâra gark olan yalnız Hamid değildir. Öteki Hamid’e duyduğu aşk kadar kuvvetli bir nefret de Mağripte makbere düşen Ethem Nuri’dir. Onu musikinin kollarında derman aramaya iten elim hadise, Abdülhamid’e ayak dirediği için düştüğü Batı Trablus zindanlarında başından geçenlerdir. Yolculuğu doğduğu topraklardan sürülmekle başlar. Padişahın hafiyesi Dişlek Hasan’la didişmesi hasebiyle hücreye atılır. On üç ay boyunca ayağında prangalarla, zeminden on sekiz ayak aşağıda kaldığı bu çilehane ona iki hediye bırakır: Birincisi *Makber*’i bestelemek; ikincisiyse her dara düştüğünde duvara yaslanıp hâlet-i hüznâk içinde *Makber*’i terennüm etmek.

Ömrünün büyük kısmını zindan ve sürgünde geçiren Ethem Ruhi’nin sözünü ettiği *Makber*’in bestesi Mehmet Baha Pars’a, terennümleri Hamiyet Yüceses’e ait o aşına melodi midir, bilinmez. Fakat Altan Deliorman’ın *Kırık Kanatlı Jön Türk*’ü Ethem Ruhi’nin musikiye düşkünlüğü, tıpkı tutuşturduğu İttihatçı ölmez kını gibi, bir türlü bitip tükenmez.

Önce komitacılığı çekilmiştir Ruhi’nin ruhundan, sonra gazeteciliği. Bulgaristan’da üstüne giydiği siyasetçi gömleği de kısa sürede dar gelir. Müşir Recep Paşa’nın nasihatı üzerine yöneldiği “kanun adamlığı” dahi ruhunu doyurmaz. Nazlı demokrasi çiçeğini bir kez daha koklama hevesiyle 1946’da kurduğu partiyle yeniden siyasete soyunur; ama siyasetçilik yine eğreti durur üstünde. Kanatları kırılrsa da Ethem Ruhi bir devrin adamıdır. Ne yalnız musikiye olan tutkusuyla sınırlanabilecek bir isim ne de “Yıldız’daki baykuşu” öldürme arzusuyla çırpınan Jön Türklük tahayyülünden mülhemdir. Benim için Ethem Ruhi’yi Ethem Ruhi yapan, ona “Balkan” soyadını kazandıran iştirakleridir.

Fakat bu yazı size bir Ethem Ruhi Balkan biyografisi vadetmiyor. Zaten böyle bir teşebbüse girişmenin imkânsızlığının farkındayım. Ethem Ruhi’nin hayatını, Bourdieu’nün dediği gibi, “bir yolculuk” ya da bir halkın “hikâyesini” başlatan o lider olarak ele alıp bu yalanın parçası olmayacağım.¹ Malum, hayat kaotik, kopuk ve tesadüflerle doludur. Tarihinin üstüne sinmiş kalmış bir kişinin hayatını yazarken olaylar arasında gerçekte olmayan bir “tutarlılık” ve “neden–sonuç ilişkisi” kurma kaygısından uzağım. Ya da Malcolm’un işaret ettiği gibi, ölmüş bir adamın evine girip eşyalarını karıştırıp kafamdaki hikâyeye uyanları seçip gerisini bırakmayacağım.² Bulgaristan üzerine uzun yıllardır çalışmamın Ethem Ruhi’ye heybemde birçok ön kabulle gelmeme yol açtığının bilincindeyim. Fakat psikanalitik bir yerden yaklaşan Dominick LaCapra³ gibi düşünürlere kulak verecek, kendi travmalarımı ve arzularımı bu beyaz kâğıtta yer verdiğim tarihsel figüre yansıtılamaya gayret edeceğim. Elbette bunları yapmaya

¹ Bourdieu, Pierre. “Biyografik İllüzyon”. Çeviren: Işık Ergüden. *Cogito Dergisi* (Bourdieu Özel Sayısı) 76 (Bahar 2014), s. 195-202.

² Janet Malcolm, *The Silent Woman: Sylvia Plath & Ted Hughes* (New York: Alfred A. Knopf, 1994).

³ Dominick LaCapra, *Writing History, Writing Trauma* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2001).

çalışırken hepsini yapamamaktan azade olmayacağım. Sözeysel Ethem Ruhi Balkan bize kendisini nasıl tanıtmak istediysel öyle başlayacağım:

“1873 yılında, Ethem Ruhi Balkan, Fatih’te Zincirlikuyu Karakol Sokağı’nda 5 numaralı evde doğmuştur. Babası İdare-i Mahsusa (şimdiki Denizyollarına geçen eski Şirket-i Hayriye) gemilerinden İnalet’ in baş çarkçısı Hacı Ahmet Efendi’dir. (İnalet, Çeşme açıklarında batmıştır.) Salih Efendi meslektaşları arasında Karagöz Ahmet Usta lakabı ile anılan şakacı bir zattı. Ethem Ruhi’nin anası Hafize Hanım’dır.

Ethem Ruhi ilk tahsilini Halveti Nureddin tekkesi yanındaki “Canfeda Hatun” okulunda yaptı. Fatih Askeri Ortaokulunu bitirince Kuleli’deki Askeri Tıbbiye Lisesine girdi. Oradan “Mektebi Tıbbiye-i Şahane”ye geçti. O tarihte Demirkapı’da bulunan bir okulun sekizinci sınıfında iken İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin kurucularından olmak ve zararlı propagandalar yapmak suçlarından tutuklandı. Taşkılla’da yargılandı. Yetmiş sekiz arkadaşı ile birlikte sürgün cezasına çarptıldı.

1898’de Trablusgarp’a sürülen Ethem Ruhi orada iki sene kaldı.

1900’de kaçarak Paris’e gitti. İki ay Paris’te kaldı.

1900 yılı içinde Paris’ten Cenevre’ye geçti, orada merhum Dr. İshak Sükûti ve Dr. Abdullah Cevdet’le buluştu.

1901’de Cenevre’den Londra’ya geçti. Damat Mahmut Celâlettin Paşa, Hüseyin Sıyret ve Prens lâkabıyla anılan Sultanzade Sabahaddin Bey’le çalıştı.

1904’te Sofya’ya geldi. Bulgaristan Komiseri Sadık-el Müeyyed Paşa’nın özel bürosunda Türkçe ve Fransızca kâtipliği yaptı. Yıldız’da patlayan bomba hâdisesi ile ilgili olduğundan Abdülhamit tarafından İstanbul’a çağrılmış lâkin neden çağrıldığını bildiği için gitmedi ve vazifesinden istifa etti.

1906’da Filibe’de bir matbaa kurdu. Haftalık “Rumeli” gazetesini, altı ay sonra da “Balkan”ı yayınlamaya başladı.

1911’de tek dereceli seçimle, Batı Trakya Milletvekili olarak Sobranya’ya (Bulgar Millet Meclisi) girdi.⁴

1936 yılına kadar orada Balkan’ı yayınlamaya devam etti. O sene vatanına ihanet suçu ile hakkında tutuklama kararı verilince hayatını kurtarmak için Anavatan’a kaçtı. Cenevre’de hukuk tahsili almış olduğu için orada okutulmayan derslerden Ankara Hukuk Fakültesi’nde imtihan verdi. Şimdi İstanbul’da avukatlık yapmaktadır.”⁵

Ruhi’nin durduğu yerden sözü, çocukluğunda ve ilk gençliğinde babasının akıl hocası olarak tanıdığı Altan Deliorman alır ve şöyle der:

⁴ Ethem Ruhi Balkan anılarında *Balkan* gazetesini 1936 yılına kadar çıkardığını yazar. Fakat burada tarihsel bir hata vardır. Ethem Ruhi 1920 yılında Bulgaristan’da yaşadığı elim hadiseler sonucunda malını mülkünü ve eşini bırakarak İstanbul’a kaçar. Fakat miladi 1920 yılı, hicri takvimde 1336 yılına tekabül etmektedir. Anıların devamında Bulgaristan’dan kaçışını da hicri 1336 olarak belirtmektedir. Belli ki yazar kitabın başında ufak bir hata yapmıştır. Baskıya hazırlayan editörler de, yüksek lisans ve doktora tezlerinde Ethem Ruhi’nin kaleminden çıkan bu kısa otobiyografiye yer veren araştırmacılar da bu bilgiyi sorgulamadan yollarına devam etmiştir.

⁵ Ethem Ruhi Balkan, *Hatıralarım*, haz. Hakan Özdemir (İstanbul: Timaş Yayınları, 2024), 5-6.

“Gündüzleri Balıkpazarı’ndaki yazıhanesinde ‘kanun’ kitapları arasında gömülen yaşlıca avukat, banliyö treni ile yazlık köşke gidip vefalı dostu ‘kanun’a kavuşacağı anı hayal eder.”⁶

“Gürültülü bir hayatın hatıralarıyla avunan bu sarsak adam,” der Deliorman; 14 Temmuz 1949’da Fransız İhtilali’nin 160. yıl dönümünde, hayal kırıklığına uğramış bir ihtilalci olarak sessizce bu dünyadan göçüp gider. Sarıyer’de ebedî istirahatine çekilen Ruhi’nin mezar taşında yazan ise şöyledir:

*“Âb-ı ru dökmekle ile kaa'im ise cihanda varlığım,
Öldür Allahım beni, namerde muhtaç eyleme.”⁷*

Bu sitemkâr gidişle nihayete eren yetmiş altı yıllık ömrün benim için anlatmaya değer kısmı, şüphesiz Türk ve Bulgar tarihinin kesişim kümesine, Bulgaristan Türklerine bıraktığı izlerdir. Bulgaristan’da Türk kimliğinin mücadelesinin başlangıcı, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin bölgedeki yapılanması ve faaliyetlerinden ayrı düşünülemez. Fakat zamanla İttihatçı rengini kaybeden bu mücadele derin bir dönüşüm geçirmiştir. Bugün Bulgaristan Türklerinin siyasi ve kültürel mobilizasyonunu anlamak için 1878 Berlin Anlaşması’yla kurulan Bulgaristan Prensligi ve Doğu Rumeli Vilayeti’nde yönetim erkini kaybeden Türklerin basında, eğer adına sivil toplum denecek bir şey var ise orada ve siyasette kendilerine nasıl alan açtıklarını görmek elzemdir. Dönemin koşullarına göre değişen ve dönüşen “Türklük” mücadelesinin bir parçası olan Ruhi’nin çıkardığı Rumeli ve Balkan gazetelerini göz ardı etmek olmaz. Ethem Ruhi, Bulgaristan Türklerinin mücadelesinde önemli bir ses olmuşsa bu şüphesiz tepedeki tek taraflı, eşitsiz bir iletişimin değil; yerel halkın da sürece katılımıyla birlikte üretilen ilişkilerin neticesidir. Kısacası, bu yazıda Bulgaristan Türkleri mücadelesinde mühim bir merhale teşkil eden Ethem Ruhi’yi anlamaya ve anlatmaya çalışacağım.

2. Kınından Çıkan Kalem

Uğruna bir ömrü heba etmeyi göze aldığı büyük tutkuların zevkini iliklerine kadar tatmış bu zatın Bulgaristan’daki mücadelesine adım adım hazırlığı, mağripde düştüğü makberden firarı ile başlar. Ruhi, dostu Nazmi Asaf ile Batı Trablus’tan Maltalı kayıkçıların kayığına atlayarak Cercis’e varır. Cercis’te şehrin emirine misafir olduktan sonra Sus’a, oradan da Tunus’a geçerler. Burada Tunus Müslümanlarının başı Seyyid Beşir Safer’in izzet ve ikramına mazhar olduktan sonra Marsilya’ya, oradan da Cenevre’ye ulaşırlar. Yol boyunca bolca dost edinen ve her gittikleri yerde “evlâdü’s-sultan” oldukları için pek hoş karşılanan bu iki İttihatçının yolu burada ayrılır. Ruhi, sultanı devirmek için mücadelesine kaldığı yerden devam etmeye kararlıdır.⁸

Osmanlı gazetesinin kurucuları İshak Sükûti ve Abdullah Cevdet’in yanına gelir; gazetenin yazı işleri müdürlüğüne soyunur. 1 Aralık 1897’den itibaren kınında bekleyen kalemini

⁶ Altan Deliorman, *Kırık Kanatlı Jön-Türk* (İstanbul: Bayrak Basım, 1997), 10.

⁷ A.g.e. 15.

⁸ Ethem Ruhi Balkan, *Hatıralarım*, haz. Hakan Özdemir (İstanbul: Timaş Yayınları, 2024) 27-45.

keskinleştirir. Aynı zamanda Abdullah Cevdet ile Osmanlı İttihad ve İnkılab Cemiyeti'ni kurar.⁹ Kısa süre sonra Çerkes Ahmet Celâleddin Paşa, İshak Sükûti'yi Roma'ya, Abdullah Cevdet'i ise Viyana'ya görevlendirince, 1900 yılında gazetenin kontrolü tamamen Ethem Ruhi'nin eline geçer. Tam bu noktada Ruhi'nin yolu Damat Mahmut Celâleddin Paşa ve oğulları Prens Sabahaddin ile Lütfullah'la kesişir. Bu iş birliği neticesinde *Osmanlı* gazetesi önce Londra'ya, ardından Folkestone'a taşınır. Bir yıl kadar gazeteyi yayımladıktan sonra, mali imkânsızlıklar ve âdem-i merkezîyet fikri etrafındaki anlaşmazlıklar sebebiyle buradan ayrılarak Mısır'a geçer.¹⁰

Kahire'de "Mısırlı Paşalar"ın desteğiyle gazeteyi yayımlamaya devam eden ve Said Halim Paşa'nın tercümanlığını üstlenen Ethem Ruhi, bu süreçte yalnızca basın yoluyla mücadelenin yetersiz olduğuna kanaat getirir ve nihayet o korkusuz kararı verir:

"Terör yapmak!"

"Evet, bizler için ancak bu çıkar yoldu. Ülkeme ulaşmak, baskı rejimini yıkmak için gazete sayfalarındaki yayınların yetersiz olduğu muhakkaktı. Eyleme geçmek, kesin hareketlerde bulunmak lâzımdı! Yazmak, boyuna yazmak; bu, daha ne kadar devam edecekti? Sultan Abdülhamid II'nin eceliyle ölümüne kadar mı?! O hâlde tek çare, gün gibi açık olan siyasî suikastlerdi. Baskı rejimini devirmenin başarılı ve biricik yolu terör yapmaktı. Bunun için öne atılmak, bir çevre hazırlamak, bir teşkilât kurmak gerekiyordu. Amacımı gerçekleştirmek için Bulgaristan'a gitmeye karar verdim."¹¹

3. Hayal Kırıklığının Yeni Adresi: Bulgaristan

1967 yılında *Millî Işık*'ta Ethem Ruhi'yi anlatan Necmettin Deliorman, akıl hocasının Bulgaristan Türkleri mücadelesindeki önemini şu sözlerle vurgular:

"Bulgar istiklâlinden sonra 1906 yılına kadar Bulgaristan Türkleri korkak, sünepe, âcizdi. İki büküm bir hayat geçirmişlerdi. Ethem Rubi Filibe'de Balkan gazetesini çıkarmaya başladıktan sonra zavallı Bulgaristan Türklerine yeni bir iman, bükülmez bir celâdet aşıladı; sanki onların ruhu tazelenmiş, damarlarına Yıldırımların, Fatihlerin kanı yeniden aşılanmış gibiydi... On altı yıl içinde Ethem Rubi, Balkan Türklerine âlemdar olmuştur. Biz milliyetçilik duygu ve mefkûremizi onun olgun ve korkmaz kaleminden aldık. Heybât ki, bu büyük Türk, düşmandan, belâdan, millet yolunda cefadan gözü yılmayan bu kahraman gazeteciyi kalbinden hançerleyenler gene biz olduk..."¹²

⁹ Halil Bal, "Ethem Ruhi Balkan ve Filibe'de Yayınladığı Balkan Gazetesi", *Balkanlar'da İslâm Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri: Sofya, 21-23 Nisan 2000* içinde, ed. Ali Çaksu (İstanbul: IRCICA, 2002), 365.

¹⁰ Ethem Ruhi Balkan, *Hatıralarım*, 27-45.

¹¹ A.g.e. 47.

¹² Necmettin Deliorman, "Ethem Ruhi Balkan", *Millî Işık*, sy. 4 (Haziran 1967): 18. Necmettin Deliorman'ın burada bahsettiği elim hadise ise şudur: Ethem Ruhi Filibe Müftüsü Hafız Şükrü Efendi'nin kızı ile evlenir. 1920 yılında Bulgaristan'ı terk edip Türkiye'ye kaçmak zorunda kaldığında eşini eski mebus arkadaşı, tütün tüccarı Kırcaalili Salim Nuri'ye emanet eder. Fakat Salim Nuri ile Ruhi'nin eşi, Ethem Ruhi'yi aldatır. Bu ihanet Ethem Ruhi'yi derinden sarsar ve "*Kırk Haramiler Saltanatı*" adlı eserini kaleme almasına vesile olur.

Altan Deliorman, kariyer ve dava yolundan gittiği Ethem Ruhi'ye Bulgaristan Türkleri mücadelesinde âdetâ uhrevî bir görev atfeder. Oysa Ethem Ruhi'nin Bulgaristan'a gelirken zihninde yalnızca "terör yapmak" vardır. Paris, Viyana ve Belgrad üzerinden Rusçuk'a varan Ruhi, derhal bölgedeki İttihatçıların yanına koşar. 20. yüzyılın ilk yıllarında Bulgaristan, sürgündeki Jön Türklerin konuşlandığı bir mekândır. Ramazan Hakkı Öztan, *The Bulgarian Connection: The Young Turks in Exile and the Making of Radicalism in Ottoman Europe, 1895–1897* başlıklı makalesinde, özellikle Tuna hattındaki şehirlerin Jön Türkler için uluslararası radikalizmi mümkün kılan eşsiz bir zemin sunduğunu vurgular.¹³ Rusçuk gibi Tuna Nehri'nin kıvrımlarında yer alan bu şehirlerin Jön Türkler için demografik, lojistik ve siyasi pek çok avantaja sahip olduğunun altını çizer.¹⁴ 93 Harbi'ndeki kitlesel göçe rağmen o dönemde Bulgaristan'da hâlâ yarım milyondan fazla Müslüman yaşamaktadır; üstelik yalnızca nüfusun önemli bir kısmını değil, bölgenin burjuvazisini ve entelektüel sınıfını da teşkil ederler. Lojistik açıdan bu şehirler hem İstanbul'a hem de Avrupa'daki devrimci merkezlere ulaşım ve iletişim bakımından hayli elverişlidir. Öztan, bilhassa İbrahim Temo'nun Balkanlar'a yerleşmeyi seçmesinin ardında, postanın İstanbul'a aynı gün içinde ulaşabilmesi ve Batı Avrupa'daki Jön Türklerle kesintisiz yazışabilme imkânının bulunduğunu hatırlar.¹⁵

Siyasi bağlam da Jön Türklerin lehinedir. Mithat Paşa'nın Tuna Vilayeti'nde gerçekleştirdiği reformlarla gelen modern devlet kurumları, matbaalar, okullar, canlı bir kıraathane kültürü, tiyatrolar ve kahvehaneler, devrimci fikirlerin tartışılmasına elverişli geniş bir kamusal alan yaratmıştır. 1894'te Osmanlı yanlısı Bulgar Başbakanı Stefan Stambolov'un iktidardan düşmesiyle talih Jön Türklerin yüzüne bir kez daha gülmüştür. Stambolov sonrası Sofya hükümetinin Rusya'ya yakınlaşması ve devrimcilere gösterdiği tolerans, Bulgaristan'ı bir "dernekleşme ve devrimci basın cenneti"ne dönüştürmüştür; Jön Türkler de bu değişimden nasibini almıştır. Nitekim Öztan, 1894–1908 yılları arasında Bulgaristan'da yayımlanan yirmi yedi Müslüman gazetesinin yarısının doğrudan Jön Türk hareketiyle ilişkili olduğunu belirtir. Kısacası Ethem Ruhi'nin Bulgaristan'a gelişi tesadüf değildir.¹⁶

Fakat Ethem Ruhi, anılarında Bulgaristan Türklerinden pek de memnun değildir. Onun hürriyet ve padişah karşıtı görüşlerini paylaşmayan ırk ve din kardeşlerinin "cehaleti" onu hayal kırıklığına uğratar. Bulgaristan Türkleriyle karşılaşma anını şöyle tasvir eder:

"Hürriyet fikrinin düşmanlığını bizzat Bulgaristanlı Türkler de yapıyordu. Gerçi bunda hiçbirinin kötü niyeti yoktu. Öyle aldatılmışlar, propagandalar ile o yolda inanç getirmişlerdi. Türk ve Müslüman halkın önemli bir kısmı ne kavgamızın içeriğini ne de hürriyet kavramının anlamını biliyorlardı. Bizleri dinsiz sanarak hepimize: 'Con!' diyorlardı."¹⁷

¹³ Ramazan Hakkı Öztan, "The Bulgarian Connection: The Young Turks in Exile and the Making of Radicalism in Ottoman Europe, 1895–1897", *New Perspectives on Turkey* 70 (2024): 12-14.

¹⁴ A.g.m. 18.

¹⁵ A.g.m. 19.

¹⁶ A.g.m. 16-17.

¹⁷ Ethem Ruhi Balkan, *Hatıralarım*, 50.

Umduđu misafirperverliği bulamayan Ethem, Bulgaristan'da kalmanın yollarını ararken Paris Sefiri Münir Paşa ile bir uzlaşmaya varır. Jön Türk hareketi hakkında düzenli bilgi aktarması karşılığında Bulgaristan Komiserliđi'nde 1500 kuruş maaşla Sofya'da resmî bir görev (başkâtip mülhakı) elde eder. Sofya'ya yerleştikten sonra dört ay kadar durulan Ethem Ruhi'nin kısmetinde, "II. Abdülhamid'e suikast girişimine karışmak" da vardır. 21 Temmuz 1905'teki Yıldız Suikastı'nda suikastçıların İstanbul'a girişlerini sağlayan evrakları onaylayan Ruhi, böylelikle çok arzuladığı terör faaliyetlerine fiilen girişmiş olur; fakat başarısız suikasttan sonra bu işteki parmağı ortaya çıkar. Terfiyle İstanbul'a çağrılan Ethem Ruhi, durumun vahametini anlar anlamaz görevinden istifa eder. Sofya'dan Filibe'ye gelen Ruhi, kılıcını kınına sokup kalemini biler.¹⁸

4. Bulgaristan Türkleri'ni "Cem" Ettirmenin Erken Bir Teşebbüsü

İstanbul'a gitmek üzere aldığı harcırahı başlangıç sermayesine dönüştüren Ethem Ruhi, Filibe'de kurduğu matbaa ile *Rumeli* gazetesini yayımlamaya koyulur. Bulgaristan Fevkalâde Komiserliđi'ndeki görevi sırasında hem Bulgar ricaliyle temas kurmuş hem de bölgedeki Türk ahali nezdinde önemli bir meşruiyet kazanmıştır. Bu çift yönlü ilişkiler ağı, onu yalnızca bir gazeteci değil, aynı zamanda Bulgaristan Türklerini "bir araya getiren" erken dönem bir siyasi aktör haline getirir.

Ethem Ruhi 13 Kasım 1905–24 Ağustos 1906 tarihleri arasında otuz dört sayı yayımlanan haftalık *Rumeli* gazetesini kısa sürede bölgedeki Müslüman topluluk için bir tartışma ve temsil platformuna dönüştürür. Gazetenin ilavesi niteliğindeki, cuma dışında her gün çıkan *Rumeli Telgrafları* (13.1.1905–28.2.1906) beklenen ilgiyi göremese de Rumeli'de düzenli bir haber akışı oluşturma çabasının parçasıdır.

Bu girişimleri cuma ve pazartesi günleri dışında her gün yayımlanan *Günlük Balkan* ile devam eder. Ardından 22 Temmuz 1906 tarihinde yayımlanmaya başlayan *Balkan* gazetesi, kısa sürede otuz bin tiraja ulaşarak dönemin en etkili basın organlarından biri haline gelir. *Balkan*, yalnızca bir gazete değil, Bulgaristan Türkleri arasında ortak bir siyasi toplumsal bilinç oluşturma teşebbüsünün taşıyıcısıdır.¹⁹

Müslüman ahalinin dışlanmasından çekinen Ethem Ruhi, başlangıçta daha mutedil bir üslup benimser. Padişahı ve saray çevresini doğrudan hedef alan sert tenkitlerden kaçınır. Peyderpey artan eleştirileri İstanbul'daki iktidar çevrelerinin dikkatinden kaçmaz. Gıyabında görülen davada ikinci kez müebbet kalebentliğe mahkûm edilir. Kısa süreli tutuklanmasının ardından Sırbistan'a sınır dışı edilse de Belgrad Sefiri İbrahim Fethi Paşa'nın ve Bulgaristan'daki

¹⁸ A.g.e. 27-45.

¹⁹ Ethem Ruhi Balkan ve çıkarmış olduğu gazeteler hakkında yazılanlar için bkz: Sabit Akın Zaimoğlu, "Doğu Rumeli Türklerinin Sesi Balkan Gazetesi" (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2019); Mustafa Kemal Sincer, "Edhem Ruhi (Balkan) ve Balkan Gazetesi (1907-1908)" (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2018); Hatice Kamalı, "Ethem Ruhi and the *Balkan* Gazette" (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, 2021); Ozan Batuhan Atıcı, "Ethem Ruhi ve II. Meşrutiyet Öncesi Balkan Gazetesi" (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2019); Taha Kemal Şile, "Balkan Gazetesi'ne Göre Bulgaristan'da Sosyal ve Siyasi Gelişmeler (1906-1908)" (Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2019); Mustafa Aslan, "Balkan Gazetesinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi" (Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, 2013); Uđur Yılmaz, "Balkan Gazetesi (1906)" (Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2013).

nüfuzlu Türk ve Bulgar dostlarının girişimleriyle tekrar Filibe'ye dönmeyi başarır. Filibe Osmanlı Başkonsolosu Erkanıharp Miralay Hilmi Bey de bu süreçte onu destekleyen mühim isimler arasındadır.²⁰

5. Yıldız'daki Baykuş Devrilince...

İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra 13 Ağustos 1908 günü, yanında Balkan Ermeni Komitesi Reisi ve aynı zamanda *Razmik* gazetesi yazarı Zartaryan Efendi, *Balkanski Novini* muharriri ve birlikte hareket eden kırk kişi ile mahalle kütüphanesine giden Ethem Ruhi, burada Cami-i Kebir hatibinin huzurunda bir yemin merasimine katıldı. Kanun-i Esasi'ye kanlarının son damlasına kadar sadakat göstereceklerine; bundan sonraki bütün hareketlerinde devlet ve milletin saadet ve selametini gözetmek için çalışacaklarına dair yemin ettiler.²¹ Ruhi'nin en büyük arzusu artık gerçekleşmişti. Fakat kaderin cilvesi meşrutiyet tüm Osmanlı mülküne beklenen huzuru getirmemiştir. 5 Ekim 1908'de Bulgaristan Prensiği tek taraflı bağımsızlığını ilan ederek krallığa dönüşür. 1908, hem Osmanlı İmparatorluğu hem de çiçeği burnunda Bulgar Krallığı için yeni bir siyasi iklimin başlangıcıdır. Meşrutiyet ve Bulgaristan'ın bağımsızlığı sonrasında Ethem Ruhi'ye, doğduğu İstanbul'a dönme kapısı aralanmışsa da onun Bulgaristan'da kalması için çeşitli teşvikler devreye girer. Ethem Ruhi, İbrahim Fethi Paşa'nın sık sık "*Bulgaristan'da kal, Türkiye'ye gelme. Çünkü Bulgaristan'daki Türklerin uyanması için senin orada bulunman lazımdır*" dediğini ve bu uğurda faaliyetlerini sürdürebilmesi için kendisine nakdî yardımda dahi bulunduğunu aktarır. Ruhi'ye destek verenlerden biri de Filibe'deki Osmanlı Başkonsolosu Kurmay Albay Hilmi Bey'dir.²²

Ne var ki tüm bunlara rağmen Ruhi, Meşrutiyet'ten sonra İstanbul'un yolunu tutar. Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa, Talat Paşa ve Cavit Bey'in üçü de onun Bulgaristan'a geri dönmesinin daha faydalı olacağını belirtir. Ruhi, Hilmi Paşa'nın kendisine "*Bulgaristan'da kal. İnşallah seni Balkanlarda Türklerin Dalçef'i²³ olarak görürüm*" dediğini büyük bir gururla anılarına nakşeder. Anlaşılan odur ki, uğrunda yanıp tutuştuğu "hürriyet" geldiğinde (!) Ruhi'nin artık tek amacı Balkanlar'da Türklüğü ve Müslümanlığı muhafaza edebilmektir.²⁴

Özellikle 31 Mart Vak'ası'ndan sonra derhal Filibe'ye dönen Ethem Ruhi, Balkan Türklerinin Dalçef'i olma hayalini bir süre daha askıya almış, hürriyet uğruna yazmayı

²⁰ Ethem Ruhi Balkan, *Hatıralarım*, 49-71.

²¹ BOA, A. MTZ. (04), Nr.170/15.

²² Ethem Ruhi Balkan, *Hatıralarım*, 49-71.

²³ Hristo Dalchev (Dalçef) (1872–1949) Makedonya Bulgar'ından hukukçu ve siyasetçi olarak geç Osmanlı döneminin dikkat çeken figürlerindendir. 1908–1912 arasında Meclis-i Mebusan'da Serez mebusu olarak görev yapar. Devrimci kişiliğiyle İç Makedonya Devrimci Örgütü'nün (VMRO) özellikle Yane Sandanski'nin liderliğini üstlendiği sol kanadıyla, yani "Serez Grubu" ya da Federalistlerle kurduğu yakın ilişkilerle yoğurulur. Meşrutiyet öncesinde Osmanlı mahkemelerinde yargılanan Bulgar komitacıların ve diğer siyasi sanıkların avukatlığını üstlenerek örgütün âdeta "hukuki cephesini" yürütür. 1908 Jön Türk Devrimi'nin ardından ise silahlı mücadeleden parlamenter siyasete yönelir. Halkın Federal Partisi'nin Bulgar kanadını kurarak mecliste yalnızca Bulgarların değil, imparatorluğun tüm azınlıklarının ve topraksız köylülerinin haklarını savunan federalist ve sosyalist bir çizgi izler. "Türk dostu" olarak bilinen Bulgar aydınlarından Dalçef Filibe'de yayımlanan Türk gazetelerine hukuki destek vermiş ve Bulgaristan Türklerinin siyasi temsilcileriyle iş birliği yaparak mecliste azınlık haklarını savunmuştur. Ünlü şair Atanas Dalçef'in de babasıdır.

²⁴ A.g.e. 49-71.

sürdürmüştür. Ateşli cümlelerindeki cüret, dönemin iktidarı tarafından öylesine takdir görmüştür ki orduya *Balkan* gazetesi dışında bir yayın sokulması dahi yasaklanır. Fakat bu hal uzun sürmez; Ethem Ruhi ona biçilen bu kaftanı üstüne giyerek odağını yeniden Bulgaristan Türklerine çevirir. *Balkan* gazetesinde artık hedefinde İstanbul ve merkezî siyaset değil, Bulgaristan'daki Türklerin içinde bulunduğu ahval ve şeraiti değiştirmek vardır. 1908–1911 arasında Başbakan Malinov'un kurduğu hükûmetin Türk ve Müslüman nüfus üzerindeki baskıları artınca, Ethem Ruhi'nin içindeki Dalçef sesi iyiden iyiye yükselir ve o, ateşli bir İttihatçı'dan Bulgaristan Türklerinin neferine dönüşme yolunda ilk ciddi adımlarını atar.

Gazetesinde hükûmeti sert şekilde eleştiren Ruhi'nin tutuklanması gecikmez. Eşraf, Ethem Ruhi'nin serbest bırakılması için yüksek miktarda kefalet ödemeye hazırdır. Filibe'deki Balkan Bankası'nın sermayesinin yarısına sahip Mehmet Raşit Bey elli bin frank teklif etmişse de Ruhi, Sofya'daki Ateşe Asım Bey'in Kral Ferdinand'dan ricada bulunmasına kadar hapiste kalır. Asım Bey'in müdahil olmasında İstanbul'da ikamet eden Samakov muhacirlerin imzasıyla Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü'ne yazılan ve Ethem Ruhi'nin Bulgaristan Türkleri için vermiş olduğu mücadeleyi anlatan dilekçe de etkili olmuştur.²⁵ Hem Bulgaristan'daki Türkler hem de Bulgaristan'dan Osmanlı mülküne göç etmiş Bulgaristan Türkleri Ethem Ruhi'nin kurtuluşu için mücadele etmiştir. Fakat Ruhi hapiste geçen bu günlerini Bulgaristan Türklerinin birliği için bir kefarete addeder. Onun uğradığı haksızlıkla derinden sarsılan halk “bölünmez birlik ve beraberliğe” yönelir. Bu durum Ruhi'nin yerel halk tarafından kabul edilmesine ve Bulgaristan Türkleri için önemli bir fikir adamı haline gelmesine vesile olur.

6. İdam Sehvasından Meclise

1911'de tahliye olduğunda *Balkan* gazetesi artık kapansa da bu durum Ethem Ruhi'yi durdurmaz. 1 Ağustos–30 Eylül 1912 tarihleri arasında *Eyyam* gazetesini yayımlar. Bu dönemde bir yandan Makedonya'nın farklı bölgelerinde konferanslar verirken diğer yandan da komitacı faaliyetlerine kaldığı yerden devam etmektedir.

1913'te Balkan Savaşı'nın patlak vermesiyle yeniden tutuklanır ve dokuz ay hapis cezasına çarptırılır. Edirne'nin Osmanlı ordusu tarafından geri alındığı günlerde hapisten çıkışı siyasi kariyerinin de başlangıcı olur. Avukatı ve dostu Vasil Hristov Radoslavov'un aynı yıl başbakanlık koltuğuna oturması, Ruhi'nin ilk kez “siyasetçi gömleğini” giymesine vesile olur. Başbakan Radoslavov tarafından hapisten çıkarılan Ruhi'nin görevi, Osmanlı İmparatorluğu ile Bulgaristan arasında 29 Eylül 1913 tarihinde imzalanacak İstanbul Anlaşması'nın müzakerelerinde aracı olmaktır. “Hem Türk hem de Bulgar tarafına hizmette bulunan” Ruhi, 1914 seçimlerinde Radoslavov'un liderliğindeki Liberal Parti'den Gümülcine milletvekili seçilerek Bulgar Millî Meclisi'ne (Narodno Sabranie) girer ve yasama çalışmalarına başlar.²⁶

Aynı yıl *Balkan* gazetesini bu kez Sofya'da yeniden yayımlamaya koyulur. Basın faaliyetlerine ara vermeyen Ruhi, 14 Mart 1917'de Sofya'da *Resimli Balkan* dergisini, 14 Ocak 1919'da yine Sofya'da *Çiftçi Bilgisi* dergisini, 15 Mart 1919'da ise Filibe'de *Balkan* gazetesini ikinci kez çıkarır. Ayrıca *Ahali* gazetesine düzenli yazılar yazarak kamusal tartışmalardaki etkisini muhafaza eder.

²⁵ Mustafa Kemal Sincer, “Edhem Ruhi (Balkan) ve Balkan Gazetesi (1907-1908)” (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2018), 51.

²⁶ Ethem Ruhi Balkan, *Hatıralarım*, 71-80.

Ethem Ruhi, anılarında vekilliği süresince başbakanla olan yakın ilişkisi sebebiyle Bulgaristan'ın Osmanlı İmparatorluğu yanında Birinci Dünya Savaşı'na girmesine de vesile olduğunu söylemeden geçmez. İttifak Devletleri'nin yenilgisiyle Radoslavov hükümeti görevden alınır; bu, Ethem Ruhi için Bulgaristan'da sonun başlangıcıdır. Vekilliği düşen Ruhi, eski dostu *Balkan*'a geri döner. Bulgaristan Eğitim Bakanlığı tarafından 1920 yılında kurulan Mekteb-i İslamiye Müfettiş-i Umumiliği'ne Ethem Ruhi getirilir. 146 maddeden oluşan "Mekâtib-i İslamiye Talimatnamesi" ve diğer yönetmelikler kabul edilmiş; Türk okullarının müfredat ve programları hazırlanmıştır.

Aleksandır Stamboliyski hükümetinin (7 Ekim 1919–9 Temmuz 1923) içinden bazı şahısların, "Bulgar vatanına ihanet" töhmetiyle kendisini mahkûm etmek istemeleri üzerine hayatını tehlikede gören Ethem Ruhi, *Balkan*'ın yayınına son vererek 1920 yılı sonunda Türkiye'ye kaçar. 1920'ye kadar süren yayın hayatının ardından hakkında Bulgar vatanına ihanetten idam hükmü çıkar; bu kararı öğrenen Ruhi için Bulgaristan günleri nihayete ermiştir.²⁷

7. Son Perde: Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi

"Ben, 27 senelik Bulgaristan hayat-ı mücadele-i milliyeme zahir olan aile lekesini, şer-i şerifin verdiği salabiyetle, talak ile daha o anda temizledim. İstanbul'da sırtımdaki çamaşır ile yetim olarak kaldım. Fakat Allah beni yetim bırakmadı. İstanbul'un en asil bir familyasına evlat yaptı. Allah şahit-i adildir ki milyonlara malik olmadıysam bütün rakiplerim bütün siyasi düşmanlarım nazarında alnı açık temiz ve erkek kaldım!..."

"Anavatan" dediği Türkiye'ye işte bu sözlerle döner Ethem Ruhi. Üstelik komitacılığını da gazeteciliğini de Bulgaristan sınır kapısında bırakmaya gönüllü razı olmayan bir adamdır. İstanbul'dan Bulgaristan Türklerine hasret dolu mektuplar gönderir durur. Bu mektuplar onu manevi babası gibi gören Necmettin Deliorman'ın çıkardığı *Deliorman* gazetesinde "*İstanbul Mektupları*" adı altında yayımlanır. Türkiye'ye geldikten sonra Ethem Ruhi *İleri* gazetesinde teşrikçi (yazı işlerinde görevli/istihbarat toplayan muhabir türü) olarak çalıştı.

İstanbul'da yeni bir hayata adım atarken evliliğinin ihanetle sarsılması, üzerine ikinci bir gölge gibi düşer. Cenevre'de yarım bıraktığı hukuk tahsilini Ankara'da tamamlayıp cübbe giyse de Cumhuriyet döneminde adını daha çok üstlendiği davalarla duyurur.

Anılarında İstanbul'a dönüşünden sonraki hayatına dair perdeler sıkı sıkıya kapalıdır. Eski "İttihatçı gömleği"nin yeni rejimde kendisine nasıl dar geldiğini veya kurduğu İşçi ve Çiftçi Partisi'nin akıbetini kendi kaleminden okuyamayız. O hafızalarda yalnızca hürriyet sevdalısı bir komitacı ve Bulgaristan Türkleri için mücadele eden bir kahraman olarak kalmak ister. Sofya'daki ataşemiliterliği sırasında Mustafa Kemal ile kurduğu yakınlığı sık sık vurgulaması da belki de yeni Cumhuriyet nezdinde aradığı manevi meşruiyetin bir nişanesidir.

Ethem Ruhi'nin yıllar süren sessizliği, Türkiye'nin çok partili hayata geçiş sancılılarıyla bozulur. Yaşını başını almış, yorgun ama iddialı bir aslan edasıyla 17 Haziran 1946'da yeniden sahneye çıkar. Milliyetçi tonları hissedilen Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi'ni kurarak genel başkanlık koltuğuna oturur. Yanındaysa Bulgaristan'da peşinden hiç ayrılmayan o genç gazeteci Necmettin

²⁷ A.g.e. 71-80.

Deliorman vardır. 1946'da İçişleri Bakanlığı'na teslim edilen parti tüzüğü'nün yanına bir de Ruhi imzalı "İdeolojimiz" başlıklı yazı iliştilmiştir. Bu yazıda Ruhi şöyle der:

"...İdeolojimiz memleketimizin dünya gidişlerine örnek alabileceği büyük milletlerin inkılaplarına ve tarihlerine bakarak ve onlarla mukayese yaparak hem devlete hem millete hayırlı istikbal hazırlayacak, refah ve saadeti getirecek işler yapmaktır. Evvela şunu söyleyeyim ki, başlarında akıllı uslu gemisinin kaptanı olacak milletlerin burnunu kanatmadan milleti sahili selamete götürecek bir baş lazımdır. Allah onu bize vermiştir. İşte İsmet İnönü! Tam manasıyla bir İngiliz beyefendisinden farkı olmayan bu insan kadar işçilere, çiftçilere ve bütün millete yardım elini uzatmış bu vatanda daha müstesna şahıs görmedim. Eğer Almanların Hitler gibi bir deli yerine başlarında bir İsmet İnönü bulunsaydı, bu felakete duçar olmazlardı. Her türlü kaydı riyadan ari olarak bu benim mutlak kanaatimdir... Şunu demek isterim ki, başımızdaki Milli Şef bizim için Allahın bir nimetidir. Kuracağımız fırkanın adı Türkiye Cumhuriyet İşçi ve Çiftçi Partisi'dir..."

Genel merkezi İstanbul'da olan parti kısa sürede Yedikule, Eyüp ve Çubuklu'da bucak ve ocak düzeyinde örgütlenmiştir. Beyoğlu'nda da Suavi Raşitoğlu'nun başkanlığında ve yüksek üye katılımıyla bir kaza merkezi oluşturulmuştur. Sadece İstanbul ile de sınırlı kalınmamıştır. Sivas şubesinin başına Nuri Mekisi, Amasya'daki şubenin yönetimine ise Mehmet Hazer geçer. Uşak, Eskişehir, Edirne ve İzmit'te birer birer parti teşkilatları açılır. Ayrıca Aydın ve Bursa'da şubeler açılmıştır. Böylece partinin toplam şube sayısı zamanla on yediye ulaşmıştır.

21 Temmuz 1946 seçimlerine, bazı diğer küçük partilerle birlikte hareket ederek ve Cumhuriyet Halk Partisi'ne yakın bir pozisyon alarak katılmıştır. Fakat 21 Temmuz 1946 seçimleri, ona sandıkta beklediği zaferi getirmez. Ülke genelinde ulaştığı oy miktarı ise yaklaşık on altı bin dolayındadır. Partinin programı, dönemin demokratikleşme taleplerinin ilginç bir sentezidir. Devlet idaresinde kuvvetler ayrılığını, parlamentarizmi ve cumhurbaşkanının tek dereceli seçimle belirlenmesini savunan parti; ekonomik olarak emeğe saygı duymakla birlikte özel mülkiyeti koruyan, ancak sermaye tahakkümüne karşı duran karma bir yapı vaat eder.

Ne yazık ki bu son siyasi hamle de hüsrana biter. Gazeteci, avukat ve parti genel başkanı Ethem Ruhi Balkan 14 Temmuz 1949'da, İstanbul Sarıyer'deki Mandıra Sokağı 2 numaralı mütevazı evinde yapayalnız hayata veda der. Cenazesi belediye imkânlarıyla kaldırılarak Sarıyer Kabristanı'na defnedilir. Ardında bıraktığı siyasi partisine ne mi olur? 1961'e kadar tabela partisi olarak varlığını sürdürür. Genel Merkez İdare Heyeti; Genel Başkan Suavi Raşidoğlu (avukat), Basri Ergün (asansörcü), Besim Yüzaydın (yüksek mühendis) ve Ali Esenkova'dan (çiftçi) müteşekkildir. Partinin İstanbul'un yanı sıra yalnızca Amasya ve Eskişehir'de iki şubesi açılmıştır. Üye sayısı beş yüzü aşmamıştır. Herhangi bir yayın organına da sahip değildir. Zamanla siyasi sahneden iyice silinen bu küçük parti, nihayet 1961'de fiilen feshedilmiş addedilir.

Kaynaklar

Arşiv Belgesi

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). (t.y.). A. MTZ. (04), Nr. 170/15.

Kitaplar, Makaleler ve Tezler

Aslan, M. (2013). Balkan Gazetesinin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi (Yüksek lisans tezi). Gaziantep Üniversitesi.

Atıcı, O. B. (2019). Ethem Ruhi ve II. Meşrutiyet öncesi Balkan Gazetesi (Yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi.

Bal, H. (2002). Ethem Ruhi Balkan ve Filibe'de yayınladığı Balkan Gazetesi. A. Çaksu (Ed.), Balkanlar'da İslâm Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri: Sofya, 21–23 Nisan 2000 içinde (ss. 361–378). IRCICA.

Balkan, E. R. (2024). Hatıralarım (H. Özdemir, Haz.). Timaş Yayınları.

Balkan, E. R. (1924/1340). Kırk haramiler saltanatı. Necm-i İstikbal Matbaası. (Not: Rumi/Hicri tarihli baskı olduğu için miladi yıl ayrıca belirtilmiştir.)

Bayır, Ö. E. (2011). Türkiye'de çok partili hayata geçiş sürecinde solda partileşme. İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, (45), 55–82.

Bourdieu, P. (2014). Biyografik illüzyon (I. Ergüden, Çev.). Cogito, (76), 195–202.

Deliorman, A. (1997). Kırık kanatlı Jön-Türk. Bayrak Basım.

Deliorman, N. (1972). Balkanlar mücahidi: Ruhi. Türk Dünyası, 7(24), 10–12.

Deliorman, N. (1967). Ethem Ruhi Balkan. Millî Işık, (4), 18.

Kamalı, H. (2021). Ethem Ruhi and the Balkan Gazette (Yüksek lisans tezi). İstanbul Medeniyet Üniversitesi.

LaCapra, D. (2001). Writing history, writing trauma. Johns Hopkins University Press.

Malcolm, J. (1994). The silent woman: Sylvia Plath & Ted Hughes. Alfred A. Knopf.

Öztan, R. H. (2024). The Bulgarian connection: The Young Turks in exile and the making of radicalism in Ottoman Europe, 1895–1897. *New Perspectives on Turkey*, 70, 12–31.

Sincer, M. K. (2018). Edhem Ruhi (Balkan) ve Balkan Gazetesi (1907–1908) (Yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi.

Şile, T. K. (2019). Balkan Gazetesi'ne göre Bulgaristan'da sosyal ve siyasi gelişmeler (1906–1908) (Yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi.

Yılmaz, U. (2013). Balkan Gazetesi (1906) (Yüksek lisans tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi.

Zaimoğlu, S. A. (2019). Doğu Rumeli Türklerinin sesi Balkan Gazetesi (Doktora tezi). Selçuk Üniversitesi.